شەرەفىددىن ئەلى يەزدى

زەپەرنامە

مىللەتلەر نەشرىياتى
بېيجىڭ

شەرەفىددىن ئەلى يەزدى

زەپەرنامە

(ماۋەرائۇننەھر ۋەقەلىرى)

1370 — 1360

تەرجىمە قىلغۇچى: توختى ھاجى تىللا

مىللەتلەر نەشرىياتى
بېيجىڭ

责任编辑：哈尔木拉提·依明
责任校对：胡达白尔的·合力里

图书在版编目(CIP)数据

圣武记：维吾尔文/（伊朗）雅孜迪著；托合提·提拉译. 一北京：民族出版社，2007.8
ISBN 978-7-105-08482-1

Ⅰ. 圣…　Ⅱ. ①雅…　②托…Ⅲ. 历史小说—伊朗—现代—维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ. I373.45

中国版本图书馆CIP数据核字(2007)第134377号

出版发行：民族出版社　　http://www.mzcbs.com.
社　　址：北京市和平里北街14号　　邮编：100013
电　　话：010-64290862（维文室）
印　　刷：北京艺辉印刷厂
版　　次：2007年9月第1版　2007年9月北京第1次印刷
开　　本：850×1168毫米
印　　张：10.875
印　　数：0001-3000册
定　　价：17.00元
978-7-105-08482-1/I.1857(维269)

مەسئۇل مۇھەررىر: خالمۇرات ئىمىن
مەسئۇل كوررېكتور: خۇدابەردى خېلىل

زەپەرنامە

تەرجىمە قىلغۇچى: توختى ھاجى تىللا

نەشر قىلغۇچى : مىللەتلەر نەشرىياتى
ئادرېسى : بېيجىڭ شەھىرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14- قورۇ
پوچتا نومۇرى: 100013، تېلېفون نومۇرى: 64290862 _ 010
ساتقۇچى : جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى : بېيجىڭ يىخۇي باسما زاۋۇتى
نەشرى : 2007- يىل 9- ئايدا 1- قېتىم نەشر قىلىندى
بېسىلىشى : 2007- يىل 9- ئايدا بېيجىڭدا 1- قېتىم بېسىلدى
ئۆلچىمى : 850 × 1168م م. 32 كەسلەم
باسما تاۋىقى : 10.875
سانى : 0001 _ 3000
باھاسى : 17.00 يۈەن
978-7-105-08482-1/I. 1857 (维 269)

تەرجىماندىن

كىتابخانىلارنىڭ ھۇزۇرىغا سۇنۇلۇۋاتقان بۇ كىتاب ئاتاقلىق تارىخشۇناس شەرەفىددىن ئەلى يەزدى تەرىپىدىن پارسچە يېزىلغان «زەپەرنامە» نىڭ تاللانغان تەرجىمىسى. ئەسلىدە بۇ كىتابنىڭ 17 ـ ئەسىردە كۆچۈرۈلگەن پارسچە نادىر قولىيازمىسىنىڭ فوتو كوپىيىسى 1972 ـ يىلى تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان ئىكەن. ئەنە شۇ نۇسخىنى ئامانۇللا بورىيېۋ تاللاپ تەرجىمە قىلغان، ئا. ئورۇنباييېۋ تەھرىرلەپ، كىرىش سۆزى يازغان كىتابنى 1994 ـ يىلى تاشكەنت «كەمەلەك» نەشرىياتى نەشر قىلغان. ئوقۇرمەنلەرگە سۇنۇلۇۋاتقان بۇ كىتاب ئەنە شۇ نۇسخىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرۇلدى. ئەسلىدە «زەپەرنامە» ئىنتايىن پاساھەتلىك تىل بىلەن نەسرىي ۋە نەزمىي ئارىلاش يېزىلغان ئىكەن. ئۆزبېكچە تەرجىمىسىدىمۇ شۇ ئۇسۇل ئاساسەن ساقلانغان بولسىمۇ، نەزمىي قىسمى يەنى شېئىرىي پارچىلار ئەسلىي مەزمۇنىنى ساقلاپ قېلىش مەقسىتىدە نەسرىي ئۇسۇلدا تەرجىمە قىلىنغان. بەلكىم ئەسەرنىڭ ئىچىدىكى نەزمىي پارچىلار مۇستەقىل شېئىرىي ئەسەر بولماي، بەلكى ئەسەردە ئەكس ئەتكەن ۋەقە ۋە مەزمۇنلارنى تېخىمۇ جانلىق كۆرسىتىش ئۈچۈن قىلىنغان ئىلاۋە ئىكەنلىكى كۆزدە تۇتۇلغان بولسا كېرەك. تەرجىمىدە بىزمۇ مۇشۇ ئۇسۇلنى ساقلاپ قېلىشقا تىرىشتۇق. ئۆزبېكچە تەرجىمىدە ئەسلىي پارسچە تېكىستتە ئەكس ئېتىلمەي، مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن قوشۇلغان سۆزلەر تىرناق ئىچىگە ئېلىنغان. ئۇيغۇرچىدىمۇ ئەينەن ئېلىندى. ئەسەردە نەقىل ئېلىنغان قۇرئان ئايەتلىرى ئەسلىي مەتنىدە ئەرەبچە بولۇپ، ئۆزبېكچىگە تەرجىمە قىلىنغان ئىكەن. ئۇيغۇرچە تەرجىمىدە ئەسلىسىگە سادىق بولۇش ئۈچۈن «قۇرئان كەرىم» نىڭ

此为试读,需要完整PDF请访问: www.ertongbook.com

مۇھەممەد سالىھ ئىشلىگەن ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنى ئاساس قىلدۇق. ئەسەردە بېرىلگەن ئىزاھلار كەڭ كىتابخانلارغا قارىتىلغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلەرگىمۇ ئانچە تونۇش بولۇپ كەتمىگەنلىكى ئۈچۈن تولۇقى بىلەن ئەينەن ئېلىندى. مەزكۇر ئەسەرنىڭ ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنىشى تارىخ تەتقىقاتى، بولۇپمۇ ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار ئۈچۈن ياخشى بىرىنچى قول ماتېرىيال، كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ تارىخ بىلىمى دائىرىسىنىڭ كېڭىيىشىگە تۈرتكە بولۇپ قېلىشىغا ئۈمىدۋارمەن.

توختى تىللا

2005 ـ يىل، ماي. غۇلجا

ئۆزبېكچە نەشرىگە سۆز بېشى

شەرەفىددىن ئەلى يەزدىنىڭ ئەمىر تۆمۈر ساھىبقىران ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىگە ئائىت «زەپەرنامە» ناملىق ئەسىرى ئوتتۇرا ئەسىر تارىخشۇناسلىقىنىڭ ئاجايىپ يادىكارلىقلىرىنىڭ بىرىدۇر.

14 ـ ئەسىردە مەركىزىي ئاسىيا دۆلەتلىرى، جۈملىدىن، ماۋەرائۇننەھر* ئايرىم فېئودال ھۆكۈمرانلار، يەرلىك لەشكىرىي كۈچلەر ۋە چىڭگىز ئەۋلادلىرى بولغان موغۇل خانلىرىنىڭ ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىش يولىدىكى ئۈزلۈكسىز ئۇرۇشلىرىنىڭ مەيدانىغا ئايلىنىپ قالغان ئىدى. بۇ دەۋردە مەركىزىي ئاسىيانىڭ مەزكۇر قىسمىدىكى سىياسىي ۋەزىيەتنىڭ ئالاھىدىلىكى مۇنداق ئىدى: بىر تەرەپتىن، ئايرىم ـ ئايرىم كىچىك، ئاجىز دۆلەتلەرگە بۆلۈنگەن، ئىككىنچى تەرەپتىن بولسا، ھەربىر يىرىك فېئودال پۈتۈن ماۋەرائۇننەھرنى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇش، ئۇنى بىرلا ھاكىمىيەت ئاستىغا بىرلەشتۈرۈشكە تىرىشماقتا ئىدى.

ماۋەرائۇننەھردە يۈز بېرىۋاتقان تارىخىي جەرياننىڭ دەل شۇ پەيتىدە، 14 ـ ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا ئەمىر تۆمۈر ساھىبقىران تارىخ سەھنىسىگە كۆتۈرۈلدى. ئۇ، مەۋجۇت سىياسىي ئەھۋالدىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلىنىپ، ماۋەرائۇننەھردىكى فېئودال تارقاقلىق ۋە ئۆزئارا كۈرەشلەرگە، موغۇللار ھۆكۈمرانلىقىغا خاتىمە بەردى، ئۇنى بىر پۈتۈن قۇدرەتلىك دۆلەت قىلىپ بىرلەشتۈردى ۋە ئۆز نام ـ شۆھرىتىنى قوشنا دۆلەتلەرگىچە تارقاتتى. ئەمىر تۆمۈر ساھىبقىران ماۋەرائۇننەھردە ئىقتىسادىي

---

* مەنىسى «ئىككى دەريا ئارىلىقى» دېگەنلىك بولۇپ، سىر ۋە ئامۇ دەرياسى ئارىلىقىدىكى رايونلارنى كۆرسىتىدۇ — ت.

ئىگىلىكىنى تەرتىپكە سالدى، بولۇپمۇ سەمەرقەندنى دۇنيادىكى
ئەڭ ئاۋات پايتەختكە ئايلاندۇرۇش مەقسىتىدە، بۇ ئىشقا ماۋەرا-
ئۇننەھرنىڭ ھەممە يېرىدىن، شۇنداقلا بېسىۋېلىنغان ئۆلكىلەر-
دىن ئۆز دەۋرىنىڭ مىمارلىق سەنئىتى دۇردانىلىرىنىڭ ئىجادكار-
لىرى بولغان ھۈنەرۋەنلەرنى سەپەرۋەر قىلدى.

ئەمىر تۆمۈر زاماندىشلىرى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى 15 -
ئەسىر مۇئەللىپلىرى تەرىپىدىن يېزىلىپ، ئۇنىڭ پائالىيىتى ۋە
شەخسىيىتىگە، شۇ دەۋرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، ماددىي ۋە
مەنىۋى ھاياتىغا بېغىشلانغان تارىخىي مەنبەلەر ۋە باشقا يازما
مەنبەلەر خېلى كۆپ ...

ئۇلار ئارىسىدا ھافىزى ئەبرۇ يازغان «زەبدەت - ئۇت -
تاۋارىخ» (1423 — 1427 - يىللىرى يېزىلغان) ۋە شەرەفىددىن
ئەلى يەزدىنىڭ «زەپەرنامە» ئەسىرى (1424 — 1425 - يىللى-
رى يېزىلغان) تارىخىي ۋەقەلەر بايانىنىڭ ئىزچىللىقى ۋە تەپسى-
لىي ئىكەنلىكى بىلەن گەۋدىلىنىپ تۇرىدۇ.

شەرەفىددىن ئەلى يەزدىنىڭ «زەپەرنامە» سى تۆمۈر سەلتەنە-
تىگە ئائىت مەلۇماتلارنى خېلى تەپسىلىي بايان قىلىپ بېرىش
بىلەن بىللە، تۆمۈردىن ئاۋۋالقى دەۋرنىڭ تارىخىدىنمۇ مەلۇمات
بېرىدۇ (بۇ قىسمى «مۇقەددىمە» نامى بىلەن مەشھۇردۇر).

«زەپەرنامە» نىڭ ئاپتورى شەرەفىددىن ئەلى شەيخ ھاجى يەز-
دىنىڭ ئوغلى بولۇپ، ئۆز ئەسەرلىرى بىلەن زاماندىشلىرى ئارى-
سىدا چوڭ شۆھرەت، ئابرۇي قازانغان ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ يىرىك
تارىخ كىتابى «زەپەرنامە» دىن باشقا يەنە پەلسەپە، ئاسترونومىيە،
ئەدەبىيات ۋە تەسەۋۋۇپ نەزەرىيىسىگە دائىر ئەسەرلەرنىمۇ
يازغان.

شەرەفىددىن ئەلى ئىراننىڭ يەزد شەھىرىدىن ئانچە يىراق
بولمىغان تەفتتە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ تۇغۇلغان يىلى نامەلۇم، ئۇ
818/1415 ۋە 838/1435 - يىللىرى ئوتتۇرىسىدا شاھرۇھنىڭ

ئوغلى ئىبراھىم سۇلتاننىڭ خىزمىتىدە بولغان. شەرەفىددىن
ئەلى يەزدى «زەپەرنامە» نىڭ يېزىلىشىنى شۇ دەۋرنىڭ ئوقۇمۇش-
لۇق كىشىسى، ئەدەبىيات ۋە تارىخنىڭ ئىشقىۋازى ۋە بىلىمدانى
بولغان ئەنە شۇ ئىبراھىم سۇلتان نامى بىلەن باغلايدۇ. ئۇ شۇ
چاغدا پارس ئۆلكىسىنىڭ ھۆكۈمدارى ئىدى.

ئىبراھىم سۇلتاننىڭ ۋاپاتى (838/1435 - يىلى) دىن كې-
يىن شەرەفىددىن ئەلى شاھرۇھنىڭ نەۋرىسى مىرزا سۇلتان
مۇھەممەدنىڭ سارىيىغا تەكلىپ قىلىنغان ئىدى. سۇلتان مۇھەم-
مەد 846/1442—1443 - يىللىرى سۇلتانىيە، قازۋىن، راي ۋە
قۇمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ۋىلايەتكە ھاكىم قىلىپ تەيىنلەنگەن
ئىدى. 849/1445—1446 - يىلىدا سۇلتان مۇھەممەد شاھرۇھ-
نىڭ بىتابلىقىدىن پايدىلىنىپ، ئۆز يېقىن كىشىلىرىنىڭ ۋاسى-
تىسى بىلەن (ئۇلارنىڭ ئارىسىدا شەرەفىددىن ئەلىمۇ بار) ئىس-
يان كۆتۈرىدۇ ۋە ھەمەدان، ئىسپىخاننى ئىگىلەيدۇ، شىرازنى
مۇھاسىرە قىلىدۇ. شاھرۇھ ئۆزىنىڭ بىتابلىقىغا قارىماي، ھى-
راتتىن چىقىپ، ئىسيان كۆتۈرگەن شاھزادىگە قارشى يۈرۈش
قىلىدۇ. شاھرۇھنىڭ شىرازغا يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقانلىقىدىن
خەۋەر تاپقان سۇلتان مۇھەممەد شەھەرنى قامالدىن بوشىتىپ،
لۇرىستانغا قاراپ قاچىدۇ. شاھرۇھ بولسا ئىسپىخانغا قايتىپ
كېلىپ، بۇ يەردە سۇلتان مۇھەممەدنىڭ تەلەپدارلىرىغا جازا بې-
رىشكە باشلايدۇ. گۇناھكارلار ئىچىدە شەرەفىددىن ئەلىمۇ بار
ئىدى. ئەمما ئۇ بۇ جازادىن ئامان قالغان، چۈنكى مىرزا ئۇلۇغ-
بېكنىڭ چوڭ ئوغلى ئابدۇلەتىپ شەرەفىددىن ئەلىنى ناھايىتى
قاتتىق سوراق قىلغانلىقى ئۈچۈن، شاھرۇھ ئۇنى جازالاشنى شۇ
شاھزادە ئىختىيارىغا بەرگەن ئىدى. ئابدۇلەتىپ بولسا، شەرە-
فىددىننىڭ ھاياتىنى ساقلاپ قېلىپ، ئۇنى ھىراتقا ئەۋەتىۋەتكەن
ئىدى. شەرەفىددىننىڭ ھىراتتا ئابدۇراخمان جامى بىلەن ئۇچ-
راشقانلىقى مەلۇم.

شاھرۇھنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن (850/1447 - يىلى) شەرەفىددىن ئەلى ئۆزى تۇغۇلغان جاي تەفت (تەفتى يەزد) كە قايتىپ كېلىدۇ ۋە شۇ يەردىكى خانىقاغا ئورۇنلىشىپ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە شۇ يەردە ياشايدۇ. ئەلىشىر نەۋائى ئۆزىنىڭ «مەجالىسۇن نەفائىس» ناملىق ئەسىرىدە يېزىشىچە، ئۇ ئالتە ياش ۋاقتىدا، شاھرۇھ سۇلتان ۋاپاتىدىن كېيىن يۈز بەرگەن فېئودال ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدا، كۆچمەنلەر قاتارىدا دادىسى بىلەن بىللە خۇراساندىن ئىراققا كېتىپ بارغان چېغىدا، تەفتىن ئۆتكەن، شەرەفىددىن ئەلى بىلەن ئەينى خانىقادا كۆرۈشكەن ئىكەن. دېمەك بۇنىڭدىن 850/1447 - يىلى شەرەفىددىن ئەلىنىڭ تەفتە ياشاۋاتقانلىقى مەلۇم بولىدۇ. يەنە بىر مەنبەدە ئېيتىلىشىچە، 856 - يىلى رەجەپ ئېيىدا (1452 - يىلى ئاۋغۇست) ئىراقتىن خۇراسانغا كېتىپ بارغان ئابدۇرازاق سەمەرقەندى تەفتى يەزدىدە بولغان ۋە ئۇ يەردە شەرەفىددىن ئەلى بىلەن ئۇچرىشىپ ئۇنىڭ بىلەن ئۇزاق سۆھبەتتە بولغان.

شەرەفىددىن ئەلى يەزدىدە 858/1454 - يىلى ۋاپات بولغان ۋە ئۆزى تۇرغان خانىقاغا دەپنە قىلىنغان.

مۇئەللىپنىڭ ئېيتىشىچە، «زەپەرنامە» شاھرۇھنىڭ ئوغلى ئىبراھىم سۇلتاننىڭ تەشەببۇسى بىلەن يېزىلغان. ئاپتورنىڭ تەكىتلىشىچە، ئىبراھىم سۇلتان بوۋىسى تۆمۈر ھەققىدە مەخسۇس كىتاب يېزىشنى نىيەت قىلغان. 1420 — 1419 - يىللىرى ھەر خىل كىتابلارنى - باخشىلار (مۇئەررىخ) ۋە ساراي كاتىپلىرى تۆمۈر ھەققىدە يازغان تۈركىي ۋە پارس تىلىدىكى مەلۇماتلارنى توپلاش ھەققىدە پەرمان چۈشۈرگەن. جەملەنگەن مەلۇماتلار، ۋەقەلەر ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن كىشىلەرنىڭ ھېكايىلىرى بىلەن سېلىشتۇرۇلغان، كېيىن شەرەفىددىن ئەلىگە ئۇلار بىلەن تونۇشۇش ۋە بۇ ھەقتە ئىبراھىم سۇلتانغا ئاخبارات بېرىش تاپشۇرۇلغان.

«زەپەرنامە» نىڭ تۆمۈر تارىخىغا ئائىت قىسمىدا يېزىلىشىـ
چە، پادىشاھلىقىنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىدىن تۆمۈر ھەققىدە تۈرـ
كىي، پارس تىللاردا بايان قىلىنغان ۋەقەلەرنىڭ بارلىق شېئىرىي
ۋە نەسرىي نۇسخىلىرى توپلىنىپ بولغاندىن كېيىن، ئۇلار بىلەن
تونۇشۇش ئۈچۈن ئۈچ گۇرۇپپا تۈزۈلگەن. تۈركىي ۋە پارس
تىلىنىڭ بىلىمدانلىرى ئىككى گۇرۇپپىنى، ۋەقەلەرنى ئۆز كۆزى
بىلەن كۆرگەنلەر بولسا بىر گۇرۇپپىنى تەشكىل قىلغان. دەسـ
لەپ تۆمۈر ھەققىدىكى ھەربىر ھېكايە ئوقۇلغان، ئەگەر ۋەقە
بايانى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن كىشىنىڭ ئېيتقىنىغا توغرا
كەلمەي قالسا، ئىبراھىم سۇلتان ھەقىقەتنى ئېنىقلاش ئۈچۈن
ھەرقايسى شەھەرلەرگە چاپارمەن ئەۋەتىپ، مەزكۇر ۋەقەنى تۆـ
مۈرنىڭ باشقا زامانداشلىرىدىن ئېنىقلىغان ياكى قوشۇمچە مەلۇـ
ماتلار توپلانغاندىن كېيىن، ئىبراھىم سۇلتان تىلغا ئالغان ئەـ
سەرنىڭ دەسلەپكى نۇسخىسى قەلەمگە ئېلىنغان. ئەنە شۇ ئاساستا
شەرەفىددىن ئەلى «زەپەرنامە» نى يازغان. ئىبراھىم سۇلتانىنىڭ
بۇيرۇقىغا بىنائەن كىتاب پۈتكەن ۋاقتىدا، ئاي ـ يىللار، جاي
ناملىرى ۋە ئۇلار ئارىسىدىكى مۇساپىلەر ھەققىدىكى مەلۇماتلار
تەپسىلىي تەكشۈرۈش شەرت قىلىنغان.
شەرەفىددىن ئەلىگە ئەسەرنى جانلىق ۋە چۈشىنىشلىك قىـ
لىپ يېزىش شەرتى قويۇلغان. شۇنىڭدەك، ئۇنىڭ ھۆججەتلەرگە
قەتئىي ئەمەل قىلىنىشى، ئىبراھىم سۇلتانىنىڭ كۆزىتىشى ئاستىدا
بارلىققا كەلگەن دەسلەپكى نۇسخىدىن چەتنەپ كەتمەسلىكى ھەمدە
ھېچ نەرسىنى بوياپ كۆرسەتمەسلىكى بۇيرۇلغان. شۇنىڭ بىلەن
شەرەفىددىن ئەلى ئەسەرنى يېزىشتا ئۆزىنىڭ شەخسىي كۆزىتىشـ
لىرىدىنمۇ پايدىلانمىغان.
مۇئەللىپنىڭ نىيىتى بويىچە، ئەسەر «مۇقەددىمە» قىسمى
ۋە ئۈچ ماقالىدىن ئىبارەت بولۇشى كېرەك ئىدى. بىرىنچى
ماقالىنى تۆمۈرگە، ئىككىنچىسىنى شاھرۇھقا (1405 — 1445)

此为试读，需要完整PDF请访问：www.ertongbook.com

ئۇچىنچىسىنى شاھرۇھنىڭ ئوغلى ئىبراھىم سۇلتانغا بېغىشلاش مۆلچەرلەنگەن ئىدى. ئەمما قولىمىزدىكى «زەپەرنامە» ئەنە شۇ ئۈچ قىسمىنىڭ بىرىنچى قىسمىدىن ئىبارەت. باشقا ئىككى قىسمى يوق. ئۇلار شەرەفىددىن ئەلى تەرىپىدىن يېزىلمىغان ياكى يېزىلغان بولسىمۇ يوقاپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن.

«زەپەرنامە» يېزىلغان دەۋردىن باشلاپلا، ئىلىم ـ پەن ئەھلىنىڭ نەزىرىدە بولدى. بۇ ھەقتە، ئەلى يەزدىنىڭ زاماندىشى ئابدۇرازاق سەمەرقەندىنىڭ يازغانلىرى ئېنىق مىسال بولىدۇ. ئۇ مۇنداق يازىدۇ: «ئىنتايىن قۇتلۇق بىر ئىش — بۇ يىلنىڭ (828/1424—1425) نادىر ۋەقەلىرىدىن بىرى ‹زەپەرنامە› ناملىق ئاجايىپ كىتابنىڭ يېزىلىشىدۇر. بۇ كىتابنى ھۆسنىخەت يازغۇچى جاھان خەتتاتلىرىنىڭ نازۇك سۆزمىنى، ئىراننىڭ ئەڭ پەزىلەتلىك كىشىسى، ئاقىللىق بۇرچىنىڭ يۇلتۇزى، ماتانەت قۇتىچىسىنىڭ دۇرى، ئاللانىڭ رەھمىتىگە سازاۋەر مەۋلانە شەرەفىددىن ئەلى يەزدى يېزىپ تاماملىغان ھەمدە مۇشكى قەلىمى بىلەن خاسۇئاۋامنىڭ دىمىقىغا ئەنبەر ھىدىنى يەتكۈزگەن. سۆز يۈكسەكلىكىنىڭ چوققىسىدىنمۇ يۇقىرىغا يەتكۈزگەن.»

«زەپەرنامە» 15 ـ ۋە 16 ـ ئەسىرلەردە قەھرىمانلىق قىسسىسى سۈپىتىدە ئىككى قېتىم شېئىرىي ئۇسلۇبتا قەلەمگە ئېلىنغان: بۇنىڭ بىرسى ئاتاقلىق شائىر لۇتفىنىڭ تۈركىي تىلىدىكى تەرجىمىسى (بۇ ئەسەر بىزگىچە يېتىپ كەلمىگەن) ۋە ئابدۇراخمان جامىنىڭ جيەنى ھاتىفىي (ۋاپاتى 1521 ـ يىلى) تەرىپىدىن نەزملەشتۈرۈلگەن نۇسخىدۇر. ئۇنىڭدىن كېيىنكى دەۋرلەردە بۇ ئەسەرنىڭ تۈركىي تىلىدىكى بىرمۇنچە تەرجىمىلىرى مەيدانغا كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ تەرجىمىلەر ئەركىن تەرجىمە ۋە قىسقارتىلغان بولۇپ، ئۇلارنى ھازىرقى زامان ئىلمىي تەرجىمە تەلىپى ۋە ئۆلچىمى بىلەن باھالىغىلى بولمايدۇ. شۇنداق بولسىمۇ بۇ تەرجىمىلەر ئۆزىگە خاس قىممەتلىك مەنبە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

18 ـ ئەسىردە «زەپەرنامە» بىر ئاز قىسقارتىلغان هالدا پېتى دىلاكرۇئا تەرىپىدىن فرانسۇز تىلىدا (1713 ـ يىلى) ۋە شۇ نۇسخا ئاساسىدا ژ. داربى تەرىپىدىن ئىنگلىز تىلىدا (1723 ـ يىلى) نەشر قىلىنغان. بەزى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، بۇ ئەسەر-نىڭ ئىتالىيانچە تەرجىمىسى ۋە باشقا تىللاردىكى ئايرىم ـ ئايرىم پارچىلىرىمۇ بولغان.

«زەپەرنامە» نىڭ پارسچە مەتىـنى (تېكىستى) مەۋلەۋى ئى-لاهدار تەرىپىدىن ئەسەرنىڭ ئالتە قوليازمىسى ئاساسىدا نەشرگە تەييارلىنىپ، تېهراندا ئىككى توملىق قىلىپ نەشر قىلىندى.

لېكىن يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ۋە هازىر نادىر نەشرى دەپ قارىلىۋاتقان «زەپەرنامە» نىڭ ئىنگلىزچە ۋە فرانسۇزچە تەرجىمىلى-رىدە ئەسەرنىڭ بەشتىن بىرىنى تەشكىل قىلغۇچى «مۇقەددىمە» قىسـ-مى تەرجىمە قىلىنمىغان. شۇنىڭدەك كالكۇتتا نەشرىدىمۇ، تېه-ران نەشرىدىمۇ «مۇقەددىمە» نىڭ مەتنى بېرىلمىگەن.

شەرەفىددىن ئەلى ئۆزىنىڭ قەيت قىلىشىچە، «مۇقەددىمە» «زەپەرنامە» نىڭ ئايرىلماس قىسمىدۇر. شۇنداق بولسىمۇ، بىز-گىچە يېتىپ كەلگەن كۆپلىگەن نۇسخىلاردا «مۇقەددىمە» يوق. ئۇنىڭ بەزى نۇسخىلىرى تۆمۈر تارىخىدىن ئايرىم هالدا ئۇچرايدۇ. بۇنداق ئەهۋالنى، بىرىنچىدىن، كۆچۈرۈپ تۈزگۈچىلەرنىڭ كۆپرەك بىۋاستە تۆمۈر دەۋرىگە قىزىققانلىقى، ئىككىنچىدىن بولسا، تۆ-مۈردىن ئاۋۋالقى تارىخ، رەشىدىننىڭ (— 1318 ـ يىل قەتىل قىلىنغان) «جامىئۇلتەۋارىخ»، جۇۋەينىنىڭ (1283 ـ يىلى ۋاپات بولغان) «تارىخىي جاهانكۇشاي» ناملىق ئەسەرلىرى ۋە باشقا مەن-بەلەردە خېلى مۇپەسسەل بايان قىلىنغانلىقى بىلەن ئىزاهلاشقا بولىدۇ.

«مۇقەددىمە» مۇئەللىپ تەرىپىدىن «تارىخىي جاهانگىر» دەپ ئاتالغان. (بۇنىڭدا جاهانگىر پادىشاھ چىڭگىزخان نەزەردە تۇتۇلغان)، شۇنداقلا بۇ قىسىم ئىلىم ـ پەن ساهەسىدە «دىباچ»

دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ قىسىم سۆز بېشى، ئىككى پەسىل ۋە خاتىمە-
دىن ئىبارەت. «مۇقەددىمە»نى يېزىشتىن مەقسەت تۆمۈرنىڭ
شەجەرىسىنى بايان قىلىش ۋە ئۇنىڭ دۆلەت ئەربابى ۋە ھەربىي
ئەرباب سۈپىتىدە ئىلگىرىكى پادىشاھلاردىن ئۈستۈن تۇرىدىغانلى-
قىنى ئىسپاتلاش ئىدى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن مۇئەللىپ تۈركىي
قەبىلىلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە چىڭگىزخانىنىڭ تۆت ئۇلۇسى
(تۆت ئوغلىنىڭ ئىگىدارلىقىدىكى يەرلەر) تارىخىنى بايان قىلى-
دۇ. 14 ـ ئەسىرنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە
ئۇنىڭغا قوشنا دۆلەتلەرنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىنى تەرىپلەيدۇ،
يەنى فېئودال تارقاقلىق ۋە ئۆزئارا ئۇرۇشلارنىڭ بارغانسېرى
كۈچەيگەنلىكى ۋە بۇنداق ئەھۋالنىڭ ماۋەرائۇننەھردە مەركەزلەش-
كەن دۆلەتنىڭ ئاساسچىسى تۆمۈرنىڭ تارىخ سەھنىسىدە پەيدا
بولۇشىغا شەرت ـ شارائىت ياراتقانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

ئۆزبېكىستان جۇمھۇرىيىتى پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ ئەبۇ
رەيھان بېرۇنى نامىدىكى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ قولياز-
مىلار فوندىدا «زەپەرنامە»نىڭ تولۇق مەتنى («مۇقەددىمە» بى-
لەن بىللە) ساقلانماقتا. مۇشۇ قوليازما ئىنستىتۇت فوندىدىكى
باشقا قوليازمىلار ۋە تېھران نەشرىگە سېلىشتۇرۇلۇپ، تولۇقلان-
غان، نۇقسانلىرى تۈزىتىلگەن ھالدا كۆرسەتكۈچى ئىلاۋە قىلى-
نىپ، ئىزاھلار ۋە سۆز بېشى بىلەن فاكسىمىل (فوتو نۇسخا)
ھالىتىدە نەشر قىلىنغان ئىدى. ئۇنى مۇشۇ قۇرلارنىڭ مۇئەللى-
پى (ئا. ئورۇنبايېۋ — ت) ئىنستىتۇتنىڭ باشقا خادىملىرىنىڭ
ياردىمىدە ئەمەلگە ئاشۇرغان ئىدى (شەرەفىددىن ئەلى يەزدى،
«زەپەرنامە»، تاشكەنت، 1972 ـ يىل).

«زەپەرنامە»نىڭ تاشكەنت نەشرى ئىلگىرى نەشر قىلىنغان
كالكۇتتا ۋە تېھران نۇسخىلىرىدىن بىرمۇنچە پەرق قىلىدۇ. ئەڭ
ئاۋۋال، بۇ نەشر ئۈچۈن، يۇقىرىدا ئېيتقىنىمىزدەك، شەرقشۇ-
ناسلىق ئىنستىتۇتى قوليازمىلار فوندىدىكى 4472 رەقەملىك

نادىر قولىيازما ئاساس قىلىنغان. شۇ ئەسەرنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى شەرقشۇناس ئالىم مەرھۇم ئا. ك. ئارېندىس ئۆزىنىڭ كىتابقا يازغان كىرىش سۆزىدە: «قولىيازمىنىڭ قىممەتلىك تەرەپلىرىدىن بىرى شۇكى، ئۇنىڭدا مەتىن تولۇق بېرىلگەن. شۇ ئەسەرنىڭ باشقا نۇسخىلىرىدا ئۇچرىمايدىغان ‹مۇقەددىمە› مۇ ساقلانغان. ‹مۇقەددىمە› ئەسەرنىڭ بەشتىن بىرىنى تەشكىل قىلسىمۇ، شۇ دەۋرگىچە ھېچ يەردە نەشر قىلىنمىغان. بۇنداق ئەھۋال شەرەفىددىن ئەلى يەزدىنىڭ ئەسىرى ئۈستىدە مەنبەئەشۇناسلىق بويىچە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان مەتىن تەتقىقاتىدىكى چوڭ بىر كەمچىلىك بولۇپ كەلمەكتە» دەپ تەكىتلەپ ئۆتكەن ئىدى.

«زەپەرنامە» نىڭ بۇ تاشكەنت نەشرى ئەسەرنىڭ باشقا قولىيازما ۋە نەشر نۇسخىلىرىغا سېلىشتۇرۇلۇش بىلەن بىللە ئۇلاردىكى بەزى پەرقلەر، شەخس نامىلىرى، جۇغراپىيە، ئېتنىك ئاتالغۇلار ئىلاۋە قىلىنغان ۋە شۇنىڭ بىلەن تارىخچىلار، مەنبەئەشۇناسلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار ئۈچۈن ئىلمىي ئەھمىيەتلىك ئىش بولغان ئىدى. بۇ ئىشتىن كېيىن، ئەسەرنى رۇس ۋە ئۆزبېك تىللىرىغا تەرجىمە قىلىش پىلانلانغان بولسىمۇ، لېكىن بەزى بولمىغۇر سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن توختاپ قالغان ئىدى.

ھازىر يېڭى زامان باشلاندى. فوتو فاكسىمىلى نەشر قىلىنغىنىغا 20 يىل بولغان «زەپەرنامە» ئۆزبېك تىلىغا ئىلمىي ئىزاھلار ئىلاۋە قىلىنىپ تەرجىمە قىلىنىشقا كىرىشىلدى. شۇ تەرجىمىنىڭ دەسلەپكى قىسىملىرى «شەرق يۇلتۇزى» ژۇرنىلىدا بېسىلىپ چىقتى (شۇ ژۇرنالنىڭ 1992 ـ يىللىق 3 — 12 ـ سانلىرى ۋە 1993 ـ يىللىق 1 — 2 ـ سانلىرى).

«زەپەرنامە» مۇرەككەپ يېزىلىش ئۇسلۇبى، سۆز ۋە ئىبارىلىرىنىڭ ئاجايىپ رەڭدارلىقى بىلەن ئالاھىدە بىر ئورۇنغا ئىگە ئەسەر. چوڭ ھەجىملىك بۇنداق بىر تارىخىي ئەسەرنىڭ تەرجىمىسى داۋام قىلىنىۋاتىدۇ. ئۇ، ئەلۋەتتە مەلۇم ۋاقىت تەلەپ قىلىدۇ.

كىتابخانلارغا تەقدىم قىلىنىۋاتقان بۇ «زەپەرنامە» نىڭ تاللانما تەرجىمىسى «شەرق يۇلتۇزى» ژۇرنىلىدا بېسىلغان تېكىستنى ئاساس قىلىدۇ. ئەمما يەنە بۇ نەشرگە ژۇرنالدا ئېلان قىلىنمىغان ئايرىم قىسىملارمۇ كىرگۈزۈلدى. ئۇشبۇ كىتابتا ئالدىغا قويۇلغان مەقسەت — بىرىنچى نۆۋەتتە «زەپەرنامە» دە ئەكس ئەتكەن بىۋاستە ماۋەرائۇننەھر بىلەن باغلىق تارىخىي ۋەقەلەرنى، بولۇپمۇ تۆمۈرنىڭ تىنىمسىز مەردانە كۈرەش قىلىپ، فېئودال تارقاقلىققا خاتىمە بېرىپ، بىرلەشكەن مۇستەقىل دۆلەت قۇرغانلىقىنىڭ تەپسىلاتىنى بايان قىلىپ بېرىشتۇر.

«زەپەرنامە» دىن ئېلىنغان بۇ تەرجىمە ئاساسەن كەڭ كىتابخانلار ئۈچۈن مۆلچەرلەنگەنلىكتىن، ئىزاھلار بىر قەدەر تەپسىلىي بېرىلدى ھەمدە قۇرئان ئايەتلىرى، ھەدىسلەر (ئومۇمەن ئەرەبچە تېكىستلەر) ئۈچۈن ئىزاھ بېرىلدى. شېئىرلارنى تەرجىمە قىلغاندا، ئاساسەن، ئەسلىي تېكىستنىڭ مەزمۇنىنى ساقلاپ قېلىش ئاساس قىلىندى.

ئا. ئورۇنبايېۋ
(ئەسامىددىن ئورۇنبايېۋ)

مۇندەرىجە

تەرجىماندىن 1
ئۆزبېكچە نەشرىگە سۆز بېشى 1
بىرىنچى ماقالە. ھەزرىتى ساھىبقىران ئالىيلىرىنىڭ ئىش -
ھەرىكىتىدە ۋە ئەھۋالىدا يۈز بەرگەن ۋەقەلەر 1
ساھىبقىرانغا بېغىشلانغان مەدھىيىدىن بىر پارچە 6
ھۇمايۇن ساھىبقىران ئالىيلىرىنىڭ دۇنياغا كېلىشى 15
بۇ مەشھۇر يازما ئەسەرنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى ھەققىدە، شۇ
يوسۇندا ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشراق شەكىلدە يېزىلغان (تا-
رىخلار) ئىچىدە ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس ئايرىم ئەۋزەللىك-
لىرى بارلىقى بايانى 34
ئەمىر قازاغاننىڭ چىقىشى 41
ئەمىرزادە ئابدۇللا ئىبنى قازاغاننىڭ ھۆكۈمرانلىقى 56
بايان سۇلدۇزنىڭ قوشۇن تارتىپ كەلگەنلىكى ۋە ئەمىرزادە
ئابدۇللانىڭ مەغلۇپ بولغانلىقى 57
تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ماۋەرائۇننەھر مەملىكىتىگە قوشۇن
تارتقانلىقى 61
ھەزرىتى ساھىبقىران ئالىيلىرىنىڭ ھاجى بارلاس بىلەن مەس-
لىھەتلەشكەنلىكى ۋە جەيھۇن دەرياسىدىن قايتىپ كەل-
گەنلىكى ھەمدە تۇغلۇق تۆمۈرخان ئەمىرلىرى بىلەن
ئۇچراشقانلىقى 62

此为试读，需要完整PDF请访问：www.ertongbook.com